Västermalm

År 1621 bestämdes att det skulle grundas en stad på ”Sunds vall” i Selångers socken. Den första tiden låg staden vid Åkroken men flyttades 1648 österut till nuvarande läge. En rutnätsplan ritades av Tessin och stadsborna fick flytta sina gårdar.

Vid mitten av 1700-talet börjar Sundsvalls befolkning att öka och staden utvidgas västerut längs infartsvägen, tillbaka mot det ursprungliga läget. Plankartan från 1776 har två längsgående gator i västerstaden, Stora Nygatan och Västra Kyrkogatan. Handel och hantverk kommer igång, och i västerstaden samlas i synnerhet de verksamheter som behöver riklig tillgång på vatten, såsom garveri och färgeri. Sundsvall tycks där få en ledande ställning i Norrland.

Redan på 1740-talet startar två färgerier kring västra bron, Bills på östra sidan vid Sidsjöbäckens utlopp och Modins intill västra brofästet, vilka båda drevs i flera generationer och hade högt anseende. Modins färgeri övertogs i början av 1800-talet av Peter Wiklund, som efterträddes av sin svärson Nils Wide. Färgeriet drevs ända till 1904 och var det sista som lades ned i Sundsvall. Bron har ända sedan 1700-talet uppkallats efter det färgeriet, idag heter den Widesbron. Under 1800-talet tillkom ytterligare färgerier, inte minst Berns stora ångfärgeri längre in mot staden, som också drevs till de första åren på 1900-talet.

Oljemålning som visar Bünsowska tjärnen på 1880-talet. Linderbergs klockgjuteri är ännu i drift samtidigt som Kronohäktet och Västra station är byggda.

Uppe på åsen ovanför Storbron låg gamla kyrkan, Lovisa Ulrika, invigd 1753, och vid tjärnens västra strand Linderbergs klockgjuteri, som startat några år senare. Kring 1820 byggs den Postelska, senare Bünsowska gården däremellan intill tjärnen, och nere i kyrkbacken inrättas 1857 Sundsvalls första teater. Intill Väderkvarnsbacken västerut på åsen hölls den årliga kreatursmarknaden.

Åkroken kom länge att ligga utanför stadens tullstaket. År 1776 anlades Kronobränneriet där men lades ned redan 1787. Bränneritomten bebyggdes sedan med andra byggnader. Längs gatan stod Gesällhärbärget och Östbergsgården, som numera finns på Norra bergets friluftsmuseum. På 1800-talet dras Holmgatan ut på udden och området styckas upp. Där byggs 1844 Sundsvalls första lasarett i hörnet mot Stora Nygatan (nuv Storgatan). På tomten norr därom, där det gamla kronobränneriet legat, startar Sundsvalls Ölbryggeri, de använder bland annat Kronobränneriets gamla mälteribyggnad. På Holmgatans västra sida byggs Vinfabriken, som så småningom även den flyttas till Norra berget. I änden av Holmgatan låg två gårdar ner mot ån. Där kom från 1860-talet Sundsvalls barnhem att ligga, flickhemmet i den ena och sedan gosshemmet i den andra. Barnhemmet låg kvar i sina båda gårdar vid Åkroken ända till 1950.

När Lasarettet på Norrmalm var klart 1875 och togs i bruk, kom den gamla lasarettsbyggnaden vid Åkroken att användas till försörjningsinrättning för gamla och svaga under benämningen ”Lindgrenska arbetsinrättningen”. Namnet ändrades på 1920-talet till Holmgården, Sundsvalls stads sjukhem. Inrättningen byggdes ut vartefter och var i bruk till 1970-talet. Huvudbyggnaden i trä är nedbrunnen men stenhusen finns kvar, hörnhuset vid Holmgatan är byggt 1888. Åt söder fortsatte Holmgatan upp på Väderkvarnsbacken. Där inrättades 1873 Sundsvalls första epidemisjukhus, ”Kopphuset” i en befintlig gård. Det övertogs senare av Holmgården, som använde det som vårdinrättning ända till 1940, då byggnaden revs.

Sidsjövägen mot Grönborgs kring 1900. Vyn är nästan densamma idag.

I Sundsvall fanns flera bryggerier, de flesta kom att ligga på Västermalm. Sundsvalls Ölbryggeri på den gamla bränneritomten hade startat redan på 1850-talet. I hörnet mittemot, mellan Sidsjövägen och Väderkvarnsbacken, startas ytterligare ett bryggeri, Grönborgs, och 1893 tillkommer Nordstjernans bryggeri vid den då nyanlagda Västra Allén. Dessa tre bryggerier går så småningom samman till Sundsvalls-bryggerier, som till slut övertas av Pripps. Ända till 1992 var det bryggeri i Nordstjernans gamla byggnader väst på stan. Grönborgs byggnadskomplex från 1870-talet är restaurerat.

Stadsdelens huvudgata, Stora Nygatan, var stadens infartsled och på 1800-talet en livlig och tättbebyggd affärsgata. Sommaren 1877 drabbas västerstaden av en omfattande brand som ödelägger 25 gårdar. Både Linderbergs klockgjuteri uppe på åsen och Berns ångfärgeri nedanför vid ån brinner ner. De återuppbyggs dock snabbt. Vid den tiden höll man på med att utarbeta en ny stadsplan för stadens utvidgning. Längs den nybyggda järnvägen utsträcktes stadskärnans rutnätsplan mot söder och väster. Samtidigt hade det 1874 kommit en ny byggnadsstadga för rikets städer som bland annat föreskrev ökade gatubredder för förhindrande av brandspridning, och esplanader läggs in i planen. Det planlagda området sträckte sig upp till Långgatan, och i Högbergsgatans fond byggs Västra station 1885. Strax intill stod då redan Kronohäktet. Midsommaren 1888 var det dags för nästa storbrand. Denna gång hejdas inte branden vid tjärnen utan fortsätter och utplånar även hela östra staden.

Efter Sundsvallsbranden 1888 fanns förutom den allra västligaste delen med Åkroken och Grönborgs, bara några få stenhus kvar i västra stadsdelen. Berns nya moderna fabriksbyggnad iståndsätts snart igen. Linderbergs flyttar snart över till norra åstranden där de om några år kommer att slå sig ihop med sin granne och ombildas till Sundsvalls Verkstäder.

Med den nya stadsplanen efter branden tas Västra Kyrkogatan bort och ersätts med Tjärngatan – nuvarande Grönborgsgatan – som passas in i rutnätet. Stora Nygatan ändrar namn till Storgatan men behålls i sin sträckning. Planen utsträcks söderut upp till Bergsgatan.

Västra Storgatan var stadens infartsled och en livlig affärsgata. I slutet på 1960-talet rivs hela den centrala delen av stadsdelen. Även själva kvarteren utplånas.

Sundsvall fortsätter att växa. På 1920- och 1930-talen bebyggs större delen av området söder om järnvägen och staden växer ihop med Södermalm. Den gamla västerstaden norr om järnvägen förtätas. Det mesta av trähusbebyggelsen ersätts med trevånings stenhuslängor. Sedan utplånas den centrala delen av den gamla stadsdelen, kvarteren längs Storgatan där bl a Berns Ångfärgeri legat. Där står nu i stället fem höga skivhus.

Efter branden 1888 har Västermalm blivit något av ett centrum för skolor och rättskipning. Skolorna samlas i ett parkstråk söderut från kyrkan, folkskolan hade sedan länge legat där. Redan 1886 har man byggt Läroverket (Hedbergska skolan). Efter branden tillkommer den nya Folkskolan (GA-skolan) i Skolparkens förlängning söder om järnvägen. Intill samma parkstråk läggs även Altinska skolan och mittemot kyrkan Flickskolan (nuvarande Kyrkans Hus), som byggs på den gamla Bünsowska tomten vid tjärnen.

Kring kyrkan samlades skolorna i ett parkstråk och söder om järnvägen blev de tidigare vretarna fullbyggda under 1920- och 30-talen. Vykort.

Tingshuset för Medelpads västra domsaga byggs 1912 intill Västra station. De blir granne med Kronohäktet, som står kvar ända till 1959, då det rivs för Åkersviksskolan. På 1920-talet byggs östra domsagans byggnad vid Floragatan – som numera också används som skola. När Hovrätten för Nedre Norrland placeras i Sundsvall på 1940-talet uppförs den strax intill, i fonden på tjärnen – ungefär där Linderbergs gamla klockgjuteri legat. På 1970-talet omorganiseras rättsväsendet och allt samlas, både Tingsrätten och Polisen, i Rättscentrum nedanför vid Storgatan. Intill det mot tjärnen byggs CSN:s huvudkontor.

I början på 1990-talet får Sundsvall ett nytt ansikte mot väster. På den första stadsplatsen vid Åkroken uppförs Mitthögskolan – nuvarande Mittuniversitetet – som invigs 1993. Västerstaden har åter lyfts fram och Sundsvalls tidigaste historia bundits samman med framtiden.

Åkroken av idag. Här låg det Sundsvall som anlades 1621 och hit har vi nu kommit tillbaka med Mittuniversitetet, invigt 1993. Foto Anna Porsmyr.

Inger Söderholm 2010

Källor:

Sundsvalls museums arkiv och Medelpadsarkiv
Foton ur Sundsvalls museums fotosamling

Litteratur:

Nils Ahnlund	Sundsvalls historia, del I-III	Uppsala	1921
J.E. Nilsson	Sundsvalls historia, del V	Sundsvall	1943
Lars-Göran Tedebrand	Sundsvalls historia, del II-III	Sundsvalls Kommun	1997
Staden åt skogen		Sundsvalls museum	1998
Lars-Göran Tedebrand	Selånger	Umeå	1992
Från stad och bygd i Medelpad 1946, avsnitt om Sidsjöbäcken		Sundsvall	1946
Nils Johan Tjärnlund	Sundsvalls bryggerihistoria	Sundsvall	1993
Peter Sundborg	Förundersökning… Grönborg	Sundsvall	1997
Sundsvalls Verkstäder 200 år		Uppsala	1956
Åke Hanaeus	Fredrik Bünsow	Bjästa	1983
Lars Dixelius	Glimtar ur Medelpads historia	Sundsvalls kommun	2004
Sölve Carlander	Norra berget	Sundsvall	1995